

Een epos van een film

KLEIOSKOOP

Anton van Hooff

'Spartacus' (VS 1960), een film van Stanley Kubrick met o.a. Kirk Douglas, Laurence Olivier, Jean Simmons en Peter Ustinov. Gerestaureerd en opnieuw op video uitgebracht. (196 min.) De oude bioscoopversie mist een aantal beelden van wredeheden en decadent gedrag, die destijds niet door de beugel konden.

Zeker één keer per jaar krijg ik een keurige brief van een scholier ergens in den lande. Hij of zij deelt mij mee het plan te hebben opgevat een werkstuk te wijden aan Spartacus en van de leraar geschiedenis de raad te hebben gekregen om contact met mij te zoeken, want 'u weet er alles van'. De docent heeft, zoals een goed historicus betaamt, zijn eigen archief op orde en weet van mijn Kleio-artikel 'Spartacus, een slavenopstand in de klas' (zie voor dit stuk en andere publicaties de bibliografische aantekening aan het einde). In dat artikel staan vrijwel alle bronnen over de antieke slavenrebel op tien luttele pagina's bij elkaar.

De leerling die een beroep doet op mijn Spartacus-kennis, krijgt altijd mijn hulp op voorwaarde dat ik het eindprodukt krijg toegestuurd. In een enkel geval is de scriptieschrijver in Nijmegen komen studeren. Zo wordt maatschappelijke dienstverlening vanwege de universiteit gelegitimeerd door het stimuleren van toeloop.

Een rijke receptie

Spartacus is niet alleen een zeer geschikt thema voor een leerlingenscriptie omdat het bronnenmateriaal zo prettig beperkt van omvang is, het onderwerp leent zich er ook goed voor enkele eigenaardigheden van de antieke maatschappij - slavernij en gladiatoren - te verkennen. Bovendien is het boeiend de moderne mythologisering van Spartacus te volgen. Deze is in kaart gebracht in mijn *De vonk van Spartacus. Het voortleven van een antieke rebel* van 1993.

De receptiegeschiedenis heeft zoveel vertakkingen - met de vrijmetselarij, met de ho-

mobeweging - dat nog steeds nieuwe verbanden mij gaan dagen. Deze ontdekkingen hoop ik te verwerken in een Engelse editie, die alleen al om de allitererende naam moet verschijnen: *The Spark of Spartacus*.

Juist zoals andere antieke iconen is Spartacus verwerkt in hoge cultuuruitingen - een artikel in *Letteren* doet voorstellen om de literatuur en de geschiedenis van Spartacus op school te exploiteren. Maar Spartacus heeft niet alleen in de literaire salons geleefd. Hij duikt op in het groezelige drukwerk van - vaak efemere - politieke bewegingen. Ook in de sport heeft hij zijn sporen nagelaten: voor velen is het nieuw te horen dat de voetbalclub *Spartak Moskwa* naar hem is genoemd. In Rotterdam is een homos sauna Spartacus, je kunt in Luxemburg bij hem eten en in Pompeii kamperen.

Door de rijke variëteit en de niveauverschillen is 'receptiegeschiedenis' een woord van een te hoog register voor de Spartacusverwerkingen, het banale 'gebruiksgeschiedenis' is passender. De laatste decennia van het voortleven worden gekenmerkt door trivialisering. Aan dit proces is de film van Douglas-Kubrick-Trumbo uit 1960 debet. Hij heeft Spartacus ongemeen populair gemaakt, maar ook de radicale angel uit het thema gehaald. Sinds 1992 is er zelfs een Spartacus-spel, een zogenaamd wargame.

Een aparte epic

De film is in videotheken te huur en regelmatig is hij aftapbaar op het open net. Dit is eigenlijk een ongeschikt medium, want toen

Kleio

nummer 6/96
pagina's 22 en 23

de film werd gemaakt zette Hollywood alles in het werk om te bewijzen dat de bioscoopfilm superieur was aan de televisie. Daartoe werden voor de laatste keer spektakelfilms gemaakt die alleen op superbrede schermen tot hun recht komen. Er werd vooral op zekerheid gespeeld door nieuwe versies te produceren van gouden oude epics zoals *Ben Hur* en *Cleopatra* (met Liz Taylor). *Spartacus* was echter een buitenbeentje in deze laatste golf van 'epics'. In de eerste

Messala aangeboden. Toen begon hij maar voor zichzelf.

Men moet hierbij bedenken dat de Douglas van 1960 lang niet de rechtse rakker was van de jaren tachtig, die voor Reagan op pad ging.

Artistiek toonde Douglas durf door Stanley Kubrick zijn kans te geven een grote film te regisseren. Politiek markeerde *Spartacus* een uitbraak uit de geest van McCarthy. Dalton

had geschreven toen hij een gevangenisstraf uitzat wegens zijn politieke overtuiging. Het boek was indertijd een wereldsucces geweest, zoals talrijke vertalingen, tot in het Nederlands en Chinees toe, bewijzen. Er is zelfs een grote-letter-editie voor de visueel gehandicapten geproduceerd en een Hongaars ballet werd erop gebaseerd (1968).

Achteraf is het onbegrijpelijk dat *Fasts Spartacus* zo populair is geweest - een Nederlandse recensent, allesbehalve een marxist, noemde het een waardevol boek. De roman is een draak, niet alleen door de dik opgelegde ideologische boodschap, maar door zijn constructie, die - naar mijn veronderstelling - in die tijd hoogst modern was. Het verhaal wordt namelijk verteld in de filmische techniek van de flashback: een gezelschap trekt enkele jaren na dato langs de Via Appia en haalt herinneringen op aan de dramatische gebeurtenissen tijdens de slaavenopstand (73-71 v.Chr.): de afloop is dus van het begin af overduidelijk.

De film is beslist beter dan het boek. Toen Douglas tot de slotsom was gekomen dat er met Fast niet te werken viel, liet hij Trumbo zijn gang gaan. Deze werkte als een razende: zelfs in bad schreef hij door op de schrijfmachine die op een plank over de kuip stond. Trumbo transformeerde de protocommunist Spartacus van Fast tot een held die een groot publiek aansprak, met trekken van Lincoln, Jezus en Mozes - sommige beelden doen aan *Exodus* denken.

Crassus en zijn huisvrouw Varinia: Laurence Olivier en Jean Simmons.

plaats was er geen filmische traditie van het thema. De film was een heel persoonlijke onderneming van Kirk Douglas. Hij was hoofdrolspeler en producent tegelijk. Hij nam aanzienlijke financiële risico's voor lief met een budget van \$ 12 miljoen. Douglas zou nooit aan het waagstuk zijn begonnen als hij niet gedreven was door wrok: hij had gehoopt de Ben Hur van de sixties te worden, maar hem werd slechts de rol van de schurk

Trumbo, die door een feitelijk beroepsverbod in de jaren vijftig anoniem had moeten werken, maakte het filmscript en kwam voor het eerst sinds lang weer onder eigen naam op de titelrol.

Met gepaste voldoening spreekt Douglas in zijn autobiografie *The Ragman's Son* (Londen 1988) over 'zijn' film. Als uitgangspunt nam hij nota bene de roman die een Amerikaanse communist, Howard Fast, in 1951

Kirk Douglas

Spartacus Kok
Na een aantal duidelijke overwinningen zag Spartacus zich plotseling aan het hoofd gesteld van een massabeweging. Hierdoor overvallen wist hij eerst niet beter te doen dan het stellen van nieuwe loonisen. Later ontvouwde hij een constructiever plan... (De Gladiatoren- of Slavenoorlog 73 tot 71 v. Chr.)

Wim Kok, leider van het FNV (februari 1980)

Ik ben Spartacus

Kubrick vond het resultaat van Trumbo's herschepping nogal banaal en sentimenteel, maar er zitten in de film ijersterke scènes die aantoonbaar klassiek zijn geworden. De uitbraak uit de gladiatorenkazerne zal niemand vergeten: de vechtheester wordt verdronken in een ketel soep en de slaven klimmen als apen tegen het hek, dat het onder hun gewicht begeeft en in zijn val Romeinse soldaten verplettert.

Tegen het eind geeft Trumbo nog een staaltje van zijn kunnen ten beste. De rebellen zijn verslagen. De camera heeft de lijken afgetast in beelden die alleen na de concentratiekampen mogelijk zijn. Maar er zijn overlevenden. Gelaten wachten de gevangen hun lot af. Onder hen is Douglas/Spartacus - tegen de historische gegevens in, die zeggen dat

Spartacus in de laatste slag sneuvelde en dat zelfs zijn lijk niet werd teruggevonden. Crasus, de overwinnaar, verschijnt en laat weten dat ze vrij zijn als ze hem Spartacus dood of levend aanwijken. Kirk Douglas maakt aanstalten om zich bekend te maken om zo zijn kameraden te redden, maar hij krijgt de kans niet want overal springen mannen op die uitzinnig roepen: 'I am Spartacus, I am Spartacus, I am Spartacus'.

I am Spartacus, I am Spartacus, zo noemde de ontwerper het wargame dat in 1992 uitkwam. Hij legde uit dat de kreet hem is bijgebleven sinds zijn high-schooltijd. Als het dan in de kantine naar de smaak van de knapen wat te tam was, placht er altijd wel een jongen op te springen onder het uitroepen van 'I am Spartacus', waarop een wave ontstond van anderen die de zelfde kreet slaakten.

In Monthly Pythons *The Life of Brian* is een kolderieke scène opgenomen waarin de tot de kruisiging veroordeelden als om strijd roepen: 'I am Brian, I am Brian'. De persiflage is het hoogst denkbare tribuut aan het origineel van Trumbo.

Nog een derde bewijs: in de vroege jaren zestig brachten Ian Dury & the Blockheads, vooral bekend door 'Sex & Drugs & Rock 'n' Roll' een single uit onder de titel 'Spasticus Autisticus' en jawel, tegen het eind van het nummer roept Ian Dury uit: 'I am Spasticus', waarop de band protesteert: 'I am Spasticus'.

In zijn soort is *Spartacus* een opmerkelijk goed produkt. De karakters zijn niet zo vlak als spektakelfilms meestal op het witte doek brengen. De rechtlijnige Spartacus staat als karakter tegenover de geraffineerde Crasus. De opmerkelijke toeschouwer ontdekt geamuseerd dat Amerikaanse acteurs (Douglas, Tony Curtis) de good guys spelen, te weten de gladiatoren, terwijl de verwaten Romeinen door Engelsen (Peter Ustinov, Laurence Olivier, Charles Laughton) worden belichaamd.

Een vlakke vrouw

Terwijl de mannen goed uit de Panavision-verf komen, krijgt de vrouw weinig reliëf. In *Fasts roman* is Varinia een strijd bare vrouw, een amazone die met een mes de tegenstanders te lijf gaat. In de Hollywood-film is Jean Simmons uitsluitend een lief wezen. Pas als zij wordt weggevoerd uit de gladiatorenschool van Capua, breekt er iets in Spartacus: haar vertrek is de katalysator van de opstand. In *Fasts roman* daarentegen

kleio

nummer 6/96
pagina's 24 en 25

wordt de rebellie ontketend door het lijk van de 'black man' die weigerde Spartacus in de arena te doden.

In een tedere scène, als zodanig meteen herkenbaar door de zoete muziek, wil Douglas wat met Simmons ravotten. Koket roept zij dan uit: 'Put me down, Spartacus. You... You got to be careful'. Iedere bioscoopbezoeker voelt op zijn klompen aan wat er nu komt: 'I am gonna have a baby'. Onthutst vraagt Spartacus: 'A what?', waarop Varinia het nog maar eens zegt: 'A baby'. Zo wordt een gedeeltelijke happy ending voorbereid.

Terwijl bij die onnozele babypassage een glimlach moeilijk kan worden onderdrukt, barst ik telkens in een schaterlach uit als ik de slotscène zie. Douglas hangt mooi aan een kruis te sterven als Simmons toevallig voorbijkomt, met zoontje. Dat kan zij nog juist aan zijn vader presenteren voordat diens ogen breken.

Geen wonder dat Jean Simmons zich toen de film in 1991 in onverkorte versie opnieuw werd uitgebracht, in een interview beklagde over haar magere rol.

Film van een generatie

Afgezien van deze gedateerde scènes is de film nog steeds de moeite van het zien waard. De lengte is wel een probleem: drieënhalf uur is wat teveel van het goede, zeker om

naar een beeldschermje te turen. Zelf heb ik een didactische compilatie van een half uur gemaakt, waarmee ik ook wel in het land optreed.

Spartacus, de film, omspannt een generatie. In 1960 was hij een teken van een kenterend maatschappelijk tij. Toen de film in 1991 opnieuw werd uitgebracht, liet een Amerikaanse cartoon een echtpaar zien dat de voorstelling verlaat, terwijl de vrouw haar echtgenoot toevoegt: 'The last time you favored the slaves' cause.'

LITERATUUR

samenvattend:

De vonk van Spartacus. Het voortleven van een antieke rebel (Nijmegen, SUN 1993) 150 blz.

over de antieke bronnen:

'Spartacus, een slavenopstand in de klas', in: *Kleio* jg.22 nr.8 (mei 1981) 289-297
'Spartakeers en Spartacisten, De antieke Spartacustraditie met blikken op de moderne mythevorming', in: *Lampas* jg.17 nr.4 (september 1984) 335-353

over de receptiegeschiedenis:

'Spartacus, een moderne mythe', in: *Spiegel Historiael* jg.16 nr.5 (mei 1981) 289-297
'I am Spartacus, I am Spartacus, de gebruiksgeschiedenis van een antieke rebel', *Lampas* jg.23 nr.1 (jan. 1990) 89-117
'Spartacus als gay guide', in: *Pink, maandblad van de N.V.I.H. COC*, Nijmegen, juli 1992, 23-24
'Spartacus leeft! Boeman uit oudheid werd later idool', in: *Reflector*, oktober 1993, 16-20
'Spartacus van feiten tot fictie', in: *Letteren. Tijdschrift van de Vereniging Europese Letteren* jg.3 nr.2 (april 1995) 13-20 (adres: Oude Graafseweg 128, 6543 PV Nijmegen, tel. 024-3788752)

OSCAR

HET. GRANDIOZE MEESTERWERK

KIRK DOUGLAS
LAURENCE OLIVIER
JEAN SIMMONS
CHARLES LAUGHTON
PETER USTINOV
TONY CURTIS

Regie:
STANLEY KUBRICK

EEN UNIVERSAL FILM
UITGEBRACHT DOOR CINEMA INTERNATIONAL CORPORATION

SPARTACUS

12 jaar